

Boekzaal der geleerde wereld

Rick Honings en Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk (1756-1731)*. Amsterdam: Prometheus Bert Bakker, 2013. 656 p., ill. € 49,95.

We hebben er lang op moeten wachten, maar eind 2013 was het dan zover. De nieuwe biografie van Willem Bilderdijk van Peter van Zonneveld en Rick Honings mocht het daglicht aanschouwen. We kunnen ons de vraag stellen of een nieuwe biografie van Willem Bilderdijk wel nodig is. Zelf denk ik van wel, mits er een nieuwe invalshoek zou worden gekozen. Op voorhand constateer ik dat de auteurs daarin zijn geslaagd, want zij hebben er geen feitenrelaas van gemaakt. Van Zonneveld en Honings hebben naar Angelsaksisch voorbeeld een levensverhaal met een rode draad geschreven. Voor Bilderdijk is die: het voortdurende conflict tussen hem en de buitenwereld. De auteurs zijn daarbij zo dicht op de huid van Bilderdijk gekropen dat ik hem bij het lezen van de biografie bijna hoorde declameren maar vooral hoorde zuchten en steunen. Van Zonneveld en Honings hebben dat weten te bewerkstelligen door niet zuinig te zijn met het citeren van lange stukken uit de gedichten van Bilderdijk. Hij schreef meer dan 300.000 versregels meesttijds biografisch van aard. Door de in meeslepende woorden, zinnen en soms zelfs in klanken gecomponeerde gedichten voelen we de zwaarte van het leven die Bilderdijk altijd op zijn schouders voelde drukken. De auteurs slingeren door het verhaal, de historische gebeurtenissen en de ontwikkelingen in de letterkunde (met name van begin negentiende eeuw) zonder dat die uitvoerig uit de doeken worden gedaan, waardoor het lezen van dit dikke boek aangenaam blijft ondanks het overdreven en voortdurende gezeur van Bilderdijk over de ellendigheid van zijn leven.

Dat leven is genoegzaam bekend. Bilderdijk werd in Amsterdam geboren (1756), had een akelige jeugd door een etterende wond aan zijn linkervoet, studeerde rechten in Leiden en vestigde zich als advocaat in Den Haag. Hoewel hij een drukke praktijk had, werd hij er na eigen zeggen niet rijk van. We kunnen daar vraagtekens bij zetten want Bilderdijk heeft altijd geldgebrek. Vergelijken wij zijn inkomsten met velen van zijn tijdgenoten, dan zat hij er vaak warmpjes bij. In 1785 trouwde hij met Catharina Rebecca Woesthoven. Al snel liep dit huwelijk op een mislukking uit. In 1795 moest Bilderdijk (net als alle andere ambtsdragers) een loyaliteitsverklaring tekenen, waar hij naar eigen zeggen niet aan kon voldoen. Hij werd verbannen en dat kwam hem niet slecht uit: de schulden groeiden op dat moment boven zijn hoofd en zijn vrouw zag hij liever niet. Als ongewenst persoon zwierf Bilderdijk door Noord-Nederland, Duitsland en kwam in Engeland terecht. Daar ontmoette hij de vrouw waar hij zijn verdere leven mee zou delen: Katharina Wilhelmina Schweickhardt. In 1809 kwam hij terug naar Nederland, waar hij hoopte als hoogleraar te worden aangesteld. De volgende jaren woonde hij in Amsterdam, Katwijk, Den Haag en Leiden en stierf tenslotte in 1831 in Haarlem.

In deze periode riep hij door zijn conservatisme veel weerstand op. Met Siegenbeek had hij een hooplopend conflict over de spelling van de Nederlandse taal. Hij moest niets hebben van de Verlichtingsidealen en democratisering. In alle vernieuwingen zag hij een aanval op de godsdienst en de zedelijkheid. Door deze opvattingen vond men hem een ongeleid projectiel met de verkeerde politieke opvattingen en een foute kijk op de geschiedenis.

Er waren echter ook mannen (De Vries, Valckenaer en Tydeman) die hem goedgezind waren en voor baantjes en geld zorgden. Hij was bijvoorbeeld bibliothecaris van Lodewijk Napoleon en diens taalleraar en later (1814) werd hij auditeur-militair. Veel werk maakte hij van zijn privéonderwijs. Hij verzamelde jonge mannen om zich heen die hem de rest van zijn leven en nog lang daarna zouden blijven steunen en verdedigen. De grootste volgeling was Isaac Da Costa, die na Bilderdijks dood al diens dichtwerk uitgaf en zijn eerste biograaf was.

Het is een heel dik boek geworden dat ruimhartig is voorzien van illustraties. De auteurs hebben het leven van hun hoofdpersoon in een aangename stijl beschreven. Een echt levensverhaal over een man die zijn vleugels wel wilde uitslaan maar zijn talenten niet kon ontplooiën, omdat hij zich met de wereld om hem heen niet kon verzoenen. Bilderdijk was altijd vol wantrouwen en

behept met een buitengewoon hypochondrische aard. De oorsprong hiervan zoeken de biografen in zijn jeugd, die hij in groot isolement doorbracht. Zijn vader was een strenge en autoritaire man die nooit tevreden was met de prestaties van zijn zoon. Het gevolg was dat Bilderdijk zijn leven lang naar erkenning en bewondering bleef hunkeren.

Dini Helmers

Ignaz Matthey, *Eer verloren, al verloren. Het duel in de Nederlandse geschiedenis*. Zutphen: Walburg Pers, 2012. 624 p. ISBN 978-90-5730-872-7. € 49,50.

Het duel is in Nederland nooit een geliefde sport geweest, maar Ignaz Matthey heeft er toch een studie van meer dan 600 bladzijden over geschreven. Hij heeft dan ook geprobeerd om alles wat erover bekend is boven water te krijgen. Wat een duel is, laat zich moeilijk definiëren. De regels en het ritueel die ermee geassocieerd worden dateren van na 1800. Daarvoor waren duels rommelige gebeurtenissen. Matthey onderscheidt informele, semi-formele en formele duels. Hij heeft vervolgens een databestand van 376 gevallen aangelegd (met als criteria verder bij voorkeur wederzijdse instemming om te duelleren en gelijkwaardige wapens). Het boek bestrijkt de hele Nederlandse geschiedenis, de Nederlandse duellen worden in een Europees kader geplaatst, en bovendien tegen een achtergrond van gewelddadige confrontaties in het algemeen. Zo worden de wortels ervan gezocht in middeleeuwse riddertoernooien en rechterlijke tweekampen.

De moderne duelcultuur kwam pas op rond 1600, en dan vooral in Frankrijk, Engeland en Duitsland. De Republiek bood geen goede voedingsbodem voor deze ontwikkeling. In het milieu van adel en militairen werd met animo geduëlleerd, in de verstedelijkte en burgerlijke Republiek was er een afkeer van wapengekletter. Matthey beschrijft onder meer hoezeer Constantijn Huygens geschokt was toen zijn zoon Lodewijk bij een duel betrokken was, en enkele decennia later was zijn gelijknamige zoon niet minder boos toen diens zoon Tien de neiging vertoonde Jan-en-alleman uit de dagen tot een degengevecht. Nu was Tien student in Leiden, en juist in die kring, net als in andere universiteitssteden, was er enige neiging tot duelleren.

In de Republiek werd het duelleren van vele kanten bestreden. Overheden verboden het bij wetgeving. Matthey vertelt hoe de Friese stadhouder Willem Frederik veel moeite deed om twee van zijn hovelingen uit elkaar te houden, wat hij uitgebreid heeft beschreven in zijn dagboek. Van kerkelijke zijde, zowel protestantse als katholieke, werd het duel eveneens veroordeeld, want in strijd met de Bijbelse geboden. Juristen waren echter verdeeld, sommigen vonden het duel een vorm van eigenrichting die niet toelaatbaar was en zagen het duel als een geweldsmisdrijf. Anderen argumenteerden juist dat de wet ruimte moest openlaten voor het gereglementeerde duel.

In het hoofdstuk 'knechten vechten, heren duelleren' wordt het verschil met het vuist- of mesgevecht onder de lagere klassen uitgewerkt. Het duel was standsgebonden. Matthey verwerpt de visie van Pieter Spierenburg, die het mesgevecht, zoals dat in de tijd van de Republiek regelmatig plaats vond buiten Amsterdamse kroegen, net als het duel ziet als een ceremonieel of ritueel. Maar of het verschil tussen het nette duel en het ruige mesgevecht zo scherp was als Matthey denkt, kan wel betwijfeld worden gezien zijn vele voorbeelden van uiterst rommelige duels. Het duel leent zich bij uitstek voor een antropologisch-historische benadering, maar Matthey houdt zich daar verre van. Een hoofdstuk over het duel als theater had eveneens verhelderend kunnen zijn.

Een tweede omslagpunt in de geschiedenis van het duel situeert Matthey rond 1800. Toen kwamen de bekende regels voor het duel in de mode. In tal van geschriften, vooral Duitse, werden die regels verder uitgewerkt, bijvoorbeeld ten aanzien van de afstand waarop men schoot, de positie van de schutter, of de eisen gesteld aan degens. Het pistool werd pas toen een geliefd wapen voor duellisten. Het duel bleef iets voor edellieden, militairen en studenten, maar een nieuwe groep omarmde het ook: schrijvers en journalisten. Bilderdijk en Multatuli waren enthousiaste verdedigers van het duel en hadden de neiging anderen uit te dagen. In de negentiende eeuw werd het ook een geliefd thema in de romantische literatuur. Daarbij gaat het dan in de regel om duels die gevochten werden om vrouwen. Dit kijkt af van de door Matthey geschetste

realiteit, want de meeste duels werden ontketend in dronkenschap om onbenulligheden. Matthey wil weinig weten van historici die hebben gewezen op de rol van de vrouw bij het ontstaan van duels, zoals betoogd door Ute Frevert, terwijl dat nu juist een extra dimensie zou hebben gegeven. Daarentegen lijkt hij het gerucht over het voorgenomen duel tussen Kaat Mossel en een Patriotse Kaat ten tijde van de Patriotten-revolutie serieus te nemen, terwijl het hier natuurlijk scherts betreft. Het duel wordt later, in de negentiende eeuw, wel vaker vooral als grap gezien. Er zijn voorbeelden van studenten die met hun degens even zwaaien of met hun pistool in de lucht schieten om vervolgens aan de gereed staande borrelhapjes te beginnen. Maar zeker wist men het nooit. Voor hetzelfde geld nam de tegenstander het wel serieus. Uitvoerig wordt de confrontatie verhaald waarbij de Frans-Nederlandse edelman Van Heeckeren een einde maakte aan het leven van de grote Russische schrijver Poesjkin.

Duels waren en bleven warrige gebeurtenissen, die zich vaak letterlijk in de marge afspeelden, zonder getuigen of met secondanten die zwijggplicht hadden. Dat weerspiegelt zich enigszins in dit boek. Het staat vol interessante feiten en fraaie verhalen, maar de grote lijn is soms moeilijk te volgen. Ook de gebruikte bronnen variëren sterk, van rechterlijke archieven tot memoires en fictie. Zo komen we ook de verhalen tegen die Casanova vertelt over duels in Nederland, zonder dat de status ervan wordt nagegaan. Een bijlage met de gevallen uit de database zou zeer behulpzaam zijn geweest. In plaats daarvan krijgt de lezer een bijlage met uittreksels uit het dagboek van Emma van Rechteren waarin zij treurt om haar in 1863 in een duel omgekomen broer. Dat is typerend voor dit boek, dat niet heel veel structuur bevat, maar wel op elke bladzijde de lezer verrast met spannende, droevige of grappige verhalen.

Rudolf Dekker

Robert Verhoogt, *De wereld vanuit een luchtballon. Een nieuw perspectief op de negentiende eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013, 319 p. ISBN 978-90-8964-466-4. € 39,95.

In 2011 schreef Robert Verhoogt in dit tijdschrift (afl. 1-2) het prikkelende artikel 'Het sublieme uitzicht op een grenzeloze wereld vanuit een luchtballon'. Hij stelde dat 'De nieuwe blik vanuit een luchtballon zorgde voor een ware sensatie, vastgelegd in uiteenlopende vormen van literaire en visuele cultuur. De luchtballon voegde zo een nieuwe dimensie toe aan de cultuur van de late achttiende en negentiende eeuw: de derde dimensie. (...) De avonturen van ballonvaarders vormde vervolgens weer een bron van inspiratie tot uiteenlopende vormen van literaire en visuele cultuur. Het zorgde voor een nieuwe, sublieme blik op een grenzeloze wereld' (p. 11 en 33).

De termen 'grenzeloze wereld'; 'de derde dimensie'; 'visuele cultuur' in het artikel uit 2011 en de ondertitel van *De wereld vanuit een luchtballon* – 'een nieuw perspectief op de negentiende eeuw' – beloven een soort vervolg op Verhoogts prachtige boek uit 2007, *Art in reproduction. Nineteenth-century prints after Lawrence Alma-Tadema, Jozef Israëls and Ary Scheffer*. Daarin beschreef en analyseerde Verhoogt de effecten van de nieuwe reproductietechnieken op het functioneren van de negentiende-eeuwse kunstwereld en de waardering van reproducties, waarbij de mechanische reproductie de handmatige, ambachtelijke reproductie overneemt.

Het recente boek van Verhoogt maakt de gewekte verwachtingen van 'een nieuw perspectief' echter niet helemaal waar. Het is een onderhoudend en rijk geïllustreerd boek over de geschiedenis van de ballonvaart in de lange negentiende eeuw met ruim aandacht voor de Nederlandse ballongeschiedenis. De krappe bladspiegel met twee kolommen en de talrijke, maar vaak kleine en, waar het de kleurafbeeldingen betreft, soms onscherpe en bleke illustraties zijn echter geen vreugde voor het oog.

De hoofdstukken zijn thematisch opgezet, van de 'De opstijging' via 'De vlucht', 'Het uitzicht' tot 'De landing'. Dat leidt tot veel herhalingen in de hoofdstukken, alle avonturen verlopen ongeveer op dezelfde manier. Ook de vele, vaak zeer lange, citaten en de talloze uitweidingen halen de vaart uit het betoog. De citaten zijn steeds in dezelfde taal gesteld als de bron waaruit Verhoogt ze heeft, wat in veel gevallen Engelse teksten uit de mond van Franse auteurs betekent. Alle citaten

in het Nederlands hadden de leesbaarheid sterk bevorderd. De uitweidingen gaan soms wel erg ver: staat op een ballonfoto uit 1860 een kerk in Boston, dan krijgen we ook een korte geschiedenis van die kerk en de rol daarvan in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (167); valt de naam van de plaats Kazan, waar in 1889 Spelterini met zijn ballon opstijgt, dan lezen we dat Marx er gestudeerd heeft (wat niet klopt, trouwens) en Lenin er zijn studententijd doorbracht (181).

In het vierde hoofdstuk, 'Het uitzicht' schrijft Verhoogt dat er niet erg veel invloed op de ontwikkeling van moderne kunst is uitgegaan van het nieuwe perspectief uit het mandje van de luchtballon (207), al geeft hij wel enkele voorbeelden van een interessante wisselwerking. Dan gaat het om de invloed van één ballonfoto op één kunstwerk, of de ballonfoto's vormden 'een bron van inspiratie' voor kubisten, constructivisten en vorticisten, zonder dat er concrete voorbeelden worden gegeven. We moeten het doen met een verwijzing naar de tentoonstellingscatalogus van de tentoonstelling in het Centre Pompidou-Metz, *Vues d'en haut* (Angela Lampe, 2013).

Het laatste hoofdstuk, 'De droom' behandelt het luchtballonthema in de kunsten en de literatuur. Maar de op zich boeiende onderwerpen – zoals de bij Jules Verne (259-263) of Charles Méryon (276-278) – komen vaak niet veel verder dan een inventarisering van de ballon in een van de werken van de desbetreffende kunstenaar, zonder dat hun verdere oeuvre erbij wordt betrokken en er nieuwe vraagstellingen worden ontwikkeld. Oneerbiedig gezegd, is dit boek een voorbeeld van 'ballonspotten' waarbij diepere vragen over het fenomeen luchtballon worden overvleugeld door de vreugde van het vinden van alweer een luchtballon.

De observaties die her en der door het boek zijn gestrooid, vragen zeker om meer onderzoek, zoals de betekenis van het nieuwe zichtperspectief uit de ballon (173, 184, 207-211), de relatie tussen de ballonfotografie en de experimenten van Muybridge (178) en de verschillen en overeenkomsten tussen de luchtballonfotografie en het oudere vogelperspectief (204). Helaas worden die observaties vaak alleen maar toegelicht met citaten uit het onderzoek van anderen.

Dit boek was geslaagder geweest als het geen wetenschappelijke pretenties had gehad en als fraai geïllustreerd publieksboek met een beknopte, vlot geschreven tekst was uitgegeven.

Marlita Halbertsma

Ben de Pater, Tom Sintobin e.a., *Koninginnen aan de Noordzee. Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900*. Hiversum: Verloren, 2013. 271 p. ISBN 978-90-8704-352-0. € 25.

Een badplaats kan niet blijvend bloeien. Zoals J.M. Galjaard schreef in *Pootje baden. De vaderlandse geschiedenis van het badleven* (1966): 'Zeer welgestelden ontdekken en veroveren een oord, dat daardoor in de mode komt. Minder welgestelden en minder deftigen volgen die mode en verjagen daarmee weer de zeer welgestelden, die dus rusteloos de wereld rondtrekken om nieuwere exclusieve oorden te vinden.' Die rusteloze rijken laten een spoor van verval achter zich, waarin fotografen als Martin Parr tegenwoordig onvergetelijke beelden kunnen schieten van dikke, schaars geklede toeristen die aan ijsjes zitten te likken naast vervelose 'attracties'.

Intussen dromen de aldus bezochte badplaatsen – althans, hun bestuurders en hoteliers – van vergane glorie en hopen zij, toch nog wat toeristen van de 'goede soort' aan te lokken. Wat moeten zij anders?

Het zojuist geciteerde boek van Galjaard is decennialang uniek gebleven, omdat het ging over een onderwerp dat geen zichzelf respecterend historicus serieus nam: vrijetijdsbesteding, reizen, en meer in het bijzonder het badleven. Daarin is de laatste jaren verandering gekomen, zoals ook blijkt uit het verschijnen van deze bundel, samengesteld door een Utrechtse sociaal geograaf en een Nijmeegse literatuurwetenschapper. Het boek gaat over twee badplaatsen die liggen aan dezelfde Noordzee, maar in verschillende landen, België en Nederland.

Rond 1900 bloeiden beide. Het toerisme verkeerde op een punt – een breukvlak, zou je met Roemen kunnen zeggen – waar de strengste exclusiviteit voorbij was, maar de toestroom van bezoekers nog niet was ontaard in massatoerisme. Tussen de vijf artikelen over Scheveningen en acht over

Oostende is helaas niet één te vinden dat concrete vergelijkingen tussen beide maakt; de inleiding biedt wat dat betreft geen soelaas. Wat hadden we graag wat simpele cijfers willen zien! Oostende was een stad met een haven, Scheveningen een vissersdorp met een paar villa's en hotels – maar omdat de auteurs zich allen hebben beperkt tot één van beide plaatsen, staat nergens hoe bijvoorbeeld de inwonertallen en de aantallen bezoekers zich tot elkaar verhielden in de decennia rond 1900.

De artikelen gaan over uiteenlopende thema's zoals de architectuur en/of stedenbouw, de mode, de badcultuur of collectieve reclame. Dat levert op zichzelf wel interessante verhalen op, en de lezer krijgt gaandeweg natuurlijk wel een indruk van verschillen en overeenkomsten. Interessant is bijvoorbeeld hoezeer Oostende heeft geprofiteerd van het feit dat de Belgische koninklijke familie er vanaf 1834 jaarlijks verbleef. Eigenlijk was alleen Oostende een 'koningin aan de Noordzee', en is die aantrekkelijke benaming door de samenstellers opgerekt om beide plaatsen te omvatten. Scheveningen, waar in 1813 de toekomstige koning Willem I aan land was gekomen, heeft nooit enig speciaal koninklijk patronage ondervonden.

Gaandeweg rijzen vragen: over het verschijnsel 'pier' bijvoorbeeld. Scheveningen kreeg (het is even terugzoeken, want een register ontbreekt zoals meestal in bundels) in 1901 het Koningin Wilhelmina Wandelhoofd, recht tegenover het Kurhaus. Deze Scheveningse pier werd direct een geliefde attractie, zoals vele tientallen pieren in Engelse badplaatsen dat al langer waren. Maar hoe zat dat in Oostende, waarvan ergens wordt opgemerkt dat het zich mede door toedoen van de koning spiegelde aan die Engelse badplaatsen? Twee keer is sprake van een 'staketsel', kennelijk de benaming van een soort van pier; daar wordt echter weinig of niets over gezegd.

Helaas, een bundel als deze is, om in economische termen te spreken, niet vraag-, maar aanbodgericht. De lezer moet het doen met wat hem geboden wordt, en moet blij zijn als daar iets aardigs tussen zit. Dat zit er ook wel: bijvoorbeeld de bijdrage van Rosalie Sloof over badgasten en boulevardpubliek te Scheveningen. Zij vertelt hoe de mode dicteerde wat men aantrok voor het flaneren en voor het eigenlijke baden, maar ook hoe het 'winkelen' als tijdverdrijf juist in deze mondaine badplaats al vroeg in opkomst was. Wim Mertens en Karen Van Godtsenhoven behandelen hetzelfde thema voor Oostende.

De meest verrassende artikelen staan achterin het boek, in het deel dat aan Oostende is gewijd. Een is van Jan Dewilde en gaat over het Oostendse muziekleven in het fin-de-siècle, met in een hoofdrol *le beau Rinskopf*, de flamboyante chefdirigent van het Kursaalorkest. Had zoiets niet ook over het Scheveningse muziekleven kunnen worden geschreven? Daar speelden per slot sinds 1885 in het Kurhaus iedere zomer de Berliner Philharmoniker en het Weense hoforkest. Dan volgt een artikel over de schilder James Ensor en zijn band met Oostende, en één over studio- en amateurfotografie in die badplaats. Stukken met zulke onverwachte thema's geven kleur aan een verder toch enigszins grijze bundel.

Ze versterken tevens de indruk dat Scheveningen eigenlijk nooit heeft kunnen tippen aan de glorie van Oostende. In Scheveningen kwamen wel veel hoge gasten, vooral uit Duitsland, maar de ware sjeu was te vinden in de Belgische plaats, die ook nog zo handig aan de route naar Engeland lag (voor de Britten was Oostende sinds jaar en dag de toegangspoort tot Europa). Het had ongetwijfeld te maken met het feit dat in België het kusttoerisme al sinds de 19de eeuw veel meer dan hier werd opgevat als een zaak van nationaal belang. De nog steeds bestaande kusttram zou men als een uiting daarvan kunnen zien. Het artikel van Paul van den Brink over de reclametenspanningen voor Nederlandse zeebadplaatsen 1880-1920 toont hoe moeizaam het hier te lande allemaal ging. Het is jammer, hoewel in zekere zin tekenend, dat Van den Brinks artikel vooral veel namen van ploeterende comités en commissies bevat, terwijl hij nauwelijks ingaat op de inhoud van de brochures die verspreid werden.

In het kleurenkatern staan wel reproducties van vier mooie, zeer verschillende affiches voor Nederlandse zeebadplaatsen waaronder Scheveningen (en een, veel mondainere, voor Oostende). Het zijn de kleurenillustraties, waaronder foto's van architectuur, badkostuums, beeldhouwwerken, schilderijen, ansichtkaarten en karikaturen die ertoe bijdragen dat deze bundel toch iets oproept van de feestelijke sfeer die een badplaats nu eenmaal hoort uit te stralen.